

ДОКУМЕНТИ ПАЛАЦУ ГРАФІВ ПОТОЦЬКИХ У КРИСТИНОПОЛІ-ЧЕРВОНОГРАДІ ЯК ДЖЕРЕЛО ДО ВИВЧЕННЯ МІЖНАЦІОНАЛЬНИХ ВІДНОСИН

Стаття присвячена дослідженню ролі родини Потоцьких у економічному і культурному житті м. Кристинополя (сучасного м. Червонограда). Крім того, висвітлено діяльність Потоцьких на міжнародному рівні, прикладом якої є їхня активна зовнішня та внутрішня політика, а також здійснена спроба визначення місця палацу Потоцьких у сучасній історії краю.

Ключові слова: Кристинопіль, Червоноград, графи Потоцькі, палац Потоцьких.

The article is devoted to research the role of family Potocki in economic and cultural life of the city Krystynopol (modern city Chervonograd). Furthermore, show Potocki highlighted activities at the international level, the example of which is their active foreign and domestic policy, and an attempt have been made to determine where Potocki Palace in the modern history of the region.

Key words: Krystynopol, Chervonograd, Count Potocki, palace Potocki.

Про шахтарське місто Червоноград, мабуть, знає вся країна. І знає не лише через багаті вугільні родовища чи через те, що воно було першим містом в Україні, яке демонтувало пам'ятник В.І. Леніну. До 1951 року міста з такою назвою взагалі не існувало на карті світу. Колись це було славне місто Кристинопіль, відоме на всю Європу завдяки польському магнатському роду Потоцьких та їхній резиденції – палацу Потоцьких. Через своє географічне розташування місто часто переходило під владу різних держав. Завданням даної статті є спроба показати роль родини Потоцьких у економічному, політичному та культурному житті краю, а також значення міста і палацу Потоцьких у історичних перипетіях багатьох держав та їх місце у становленні міжнародних відносин.

Варто зазначити, що землі Сокальщини були обжиті вже в минулі часи, про що свідчать численні археологічні знахідки. Саме на цих, заселених здавна землях, постало місто Кристинопіль. Близько 1692 року польський магнат Фелікс Казимир Потоцький (представник гетьманської лінії гербу Срібної Пилави), ставши воєводою краківським і коронним гетьманом Польщі, заложив на частині земель села Новий Двір містечко, назвавши його на честь своєї дружини Кристини Любомирської – Кристинополем [2, с. 31].

Слава про місто почала розходитись світом, коли тут осів внук Фелікса Казимира – Францішек Салезій Потоцький, воєвода київський, один із наймогутніших польських магнатів. Будучи надзвичайно заможним та претендуючи на польську корону, воєвода намагався підкреслити це будь-яким чином. Саме тому його перестав задовільняти старий замок, збудований Феліксом Казимиром, і близько 1762 року в Кристинополі постає палац у французькому стилі, оточений прекрасним парком [4, с. 167].

Палац вражав своїм виглядом та імпрозантністю. Зводився він за проектом відомого французького архітектора П'єра Ріко де Тірреджеллі (Тіррегей). Цікавим в архітектурному плані палацу було поєднання двох стилів: барокового, що вже згасав, та раннього класицизму, який лише починав завойовувати Європу. Палац з усіх сторін був оточений прекрасним парком. Польські історики вказують про вплив на них Анжея ле Нотре і видатної школи наслідування Версалю. Парки відзначались багатством водних каналів, штучних каскадів, фонтанів і павільйонів [5, с. 50].

Варто зазначити також про інші досягнення родини Потоцьких у Кристинополі, завдяки яким вони були знані у всій Європі. Перш за все, це їх активна зовнішня політика. Діяльність Потоцьких займала одне з основних місць у політиці Речі Посполитої. У Кристинопільському палаці часто зупинялись відомі діячі, політики та інші поважні гості. Серед них австрійський цар Йосиф II та відомий серцеїд і мандрівник Джакомо Джіроламо Казанова [2, с. 55].

Потоцькі також були щедрими фундаторами. Для римо-католицької громади міста було споруджено костел св. Духа та монастир оо. Бернардинів, для греко-католицької – церква св. Юра та монастир оо. Василіан, а для іудейської – дві синагоги.

Костел св. Духа за своїм стилем був близьким до архітектури палацового комплексу. Його розмір і гармонійність втілення в архітектурній формі надавали цьому костелу перевагу перед іншими костелами такого ж типу на Західній Україні. Крипти костелу були муровані і призначались для поховання членів родини Потоцьких [2, с. 59].

Останньою фундацією була церква св. Юра та монастир оо. Василіан, слава яких почала рости з перших днів існування. Ще в 1765 році церкві було подаровано образ Матері Божої з Ісусом Христом, мальований на полотні, разом із срібними ватами. Ікона прославилась як чудотворна і була відома в окрузі як «Кристинопільська Божя Матір». Крім того, в храмі зберігалась ще одна реліквія – маленька часточка святого хреста, на якому помер Ісус Христос.

Однак слава Кристинополя не була тривалою і незабаром час розквіту та благоустрою змінився довготривалим періодом занепаду. Справжньою бідою для міста став перший поділ Польщі 1772 року. За володіння цими землями довго точилась запекла боротьба між російськими військами та конфедератами. 1 серпня 1772 року Кристинопіль разом з околицями відійшов до Габсбургів. У кінці 1772 року помирає Францішек Салезій і його маєток переходить у спадок до сина – Станіслава Щенсного Потоцького. Проте через нестабільну політичну ситуацію новий господар вирішує переїхати в Російську імперію, де він у Тульчині мав ще одну резиденцію, а місто Кристинопіль разом із палацом виставляє на продаж.

8 березня 1781 року – саме цим числом датований документ, в якому сказано, що між Станіславом Щенсним Потоцьким та Адамом Понінським, підскарбієм великим коронним, був укладений акт продажу міста Кристинополя [4, с. 174].

Відомо, що Адам Понінський не зміг сплатити всієї суми коштівному власнику і ці землі відійшли через деякий час Австрійському уряду. До середини XIX століття в Кристинополі змінилось чотири власника. Такий несприятливий фактор, звичайно, не міг не позначитись на становищі міста, яке почало занепадати. Про це побічно свідчить те, що в архівних документах початку XIX століття Кристинопіль часто називається селом [2, с. 152].

З 1848 року Кристинопіль відійшов до родини графів Вишневських, які володіли містом протягом трьох поколінь. Тадеуш Вишневський, який за словами польського історика Афтаназія, був «добрим господарем» і адміністратором своїх володінь, впорядкував місто та перебудував Кристинопільський палац. На початку XX століття у Кристинополі активізується життя української громади, хоча українці становили меншість. За даними перепису 1880 року, у місті мешкало 3519 осіб, з них – 364 українці, 404 поляки, 2748 євреїв та 3 німця [4, с. 191].

З початком I світової війни райони Кристинополя стали ареною жорстоких боїв. Місто було сильно знищено, пошкоджено і замок Потоцьких, в якому солдати повиривали двері, вікна, пошкодили внутрішній вигляд палацу. Одним із наслідків I світової війни став розпад Австро-Угорської імперії та перехід міста під владу II Речі Посполитої.

Однак міжвоєнний спокій тривав недовго і уже в 1939 році, за пактом Молотова-Ріббентропа, Німеччина та СРСР розпочинають наступ на Польщу, під владою якої перебував Кристинопіль. Територію міста без бою зайняло німецьке командування, яке перебувало тут до липня 1944 року. Наприкінці липня радянська армія звільнила Кристинопіль. Після створення ООН справа Кристинополя та його околиць була предметом обговорень на її засіданнях. А вже в 1945 році місто разом із палацом увійшло до складу Польщі [1, с. 4].

Кристинопіль став прикордонним містом між Польщею та СРСР з усіма атрибутами польської комуністичної влади. Навесні 1946 року розпочалась примусова акція з виселення українців. Як результат, на радянську територію примусово було вивезено близько 500 тис. українців. Таким чином, на кінець 1946 року у багатонаціональному місті залишились лише поляки. Але незабаром у долі кристинопільців відбулись великі зміни. Ще до війни науковцями було виявлено на території Забужжя великі поклади кам'яного

вугілля. Це стало причиною тиску тодішнього уряду СРСР на Республіку Польща щодо обміну частини Забузького округу на рівнозначну територію Нижньо-Устрицького району в Бескидах, де знаходилися нафтові родовища.

Як наслідок, 15 листопада 1951 року частина Сокальщини, разом із спорожнілим Кристинополем, увійшла до складу УРСР, а місто було перейменоване на Червоноград. Фактично уже з початком I світової війни палац за своїм призначенням уже не використовувався. Довгий час тут знаходився шпиталь для військово поранених солдатів, склади і, навіть, приміщення школи [3, с. 5].

У 1989 році у палаці було створено Червоноградську філію Львівського музею історії релігії, яка функціонує до сьогодні. Науковці музею, на основі збережених документів, матеріалів та спогадів старожилих, проводять широку дослідницьку роботу, яка стосується не лише питань релігії у місті, а й активно вивчають історію міста Кристинополя-Червонограда та значення палацу Потоцьких у вирі історичних подій різних епох. Червоноградська філія має авторитет і за кордоном. До музею звертаються колишні мешканці міста та їхні діти, які тепер мешкають в країнах Західної Європи та Ізраїлі, із проханням допомоги знайти родину. Завдяки праці науковців воз'єдналися родини, які не бачилися півстоліття.

Отже, досліджуючи історію міста та палацу Потоцьких, можна стверджувати про те, що вони протягом всього часу свого існування були в центрі найважливіших історичних подій, а дослідження матеріалів палацу ще раз підкреслюють про високий рівень міжнародних відносин у місті. Окрім того, на сьогодні палац Потоцьких є чи не єдиною історичною культурною пам'яткою, що свідчить про значний культурний рівень та майстерність галичан.

Джерела та література

1. Войтович З. Спогади / З. Войтович. – ЧФЛМІР: Нд 634, 1996. – 9 с.
2. Гриник Г. Кристинопіль (1692-1951) / Г. Гриник, О. Ярош-Замойська. – Червоноград: ТзОВ "ЮЕКС", 2010. – 256 с.
3. Кіх В. Спогади / В. Кіх. – ЧФЛМІР: Нд 633, 1996. – 6 с.
4. Buziewicz M. Stąd nasz ród / M. Buziewicz. – Ustrzyki Dolne: Mała Poligrafia Redemptorystów, 2000. – 219 с.
5. Czernecki J. Mały Król na Rusi i jego stolica Krystynopol / J. Czernecki. – Kraków, 1939. – 501 с.

УДК 94(477.81) «19»

Ю. Войчун

ЗАКОНОДАВЧЕ РЕГУЛЮВАННЯ ЧЕСЬКОГО ПОСЕЛЕННЯ НА ВОЛИНІ В ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ XIX СТ.

Стаття присвячена проблемі законодавчого регулювання чеської колонізації Волині. Простежено еволюцію політичного курсу російського уряду від протекціоністських заходів щодо волинських чехів до обмеження кількості іноземців на території регіону і фактично зрівняння їх із місцевим населенням.

Ключові слова: Російська імперія, законодавство, Волинь, чехи-колоністи.

The article is devoted to the problem of the legislative regulation of Czech colonization of Volyn lands. The evolution of political course of Russian government from protectionist measures as to Volyn Czechs to limit of the number of foreigners on the territory of the region and actually assimilation with the local population.

Key words: Russian Empire, legislation, Volyn, Czech colonists.

Поліетнічність мешканців Волині формувалася тривалий період. В результаті міграційних потоків в регіоні сформувалися численні іноетнічні громади. Найбільшою розмаїтістю етнічний склад населення краю характеризувався у XIX – першій половині XX ст.

Одним із дієвих чинників, який детермінував етно-історичний розвиток Волині впродовж століть було її географічне розташування. Порубіжне розміщення регіону визначало характер і спрямованість міграційних процесів і пов'язану з ними взаємодію різних за походженням етнічних груп.

З середини XIX ст. переселення іноземних колоністів на українські землі набуває організованого характеру, зростає чисельність міграційного потоку. Прямуючи в Російську імперію і бажаючи заощадити кошти, значна частина переселенців осідала на території Волинської губернії, відносно малозаселеній та багатій родючими ґрунтами. Основну масу колоністів становили німецькі та чеські селяни.

Заселення чехами територій Волинської губернії із перших років розгортання даного процесу, було предметом постійної уваги з боку місцевої влади та царської адміністрації. Зацікавлення міграційними процесами чехів на територію Волині, стало поштовхом до появи статистичних документів та праць монографічного характеру, що мали на меті висвітлення переселення та облаштування колоністів у краї [3], [7], [11].

Здобуття Україною незалежності поклато початок новому етапові дослідження питань чеської колонізації територій Волинської губернії, і безпосередньо їх законодавчого регулювання. Активно досліджували дану проблему М. Бармак [1], В. Надольська, Ю. Поліщук [9], С. Умінський, Г. Шпиталенко, П. Савчук [12], О. Шмид [18].

Позитивні результати колонізації Степової України – один з чинників, що стимулював перенесення переселенського досвіду на Правобережну Україну. Ще в період правління імператора Олександра I (1801-1825), 20.02.1804 р. був оприлюднений маніфест, який регламентував переселенський рух на територію імперії, заохочував іноземців до колонізації українських земель через надання їм достатньої кількості наділів і звільнення від оподаткування. Однак масове переселення колоністів на територію Південно-Західного краю розпочинається тільки в другій половині XIX ст. В цей час в регіоні сформувалися сприятливі умови для поселення колоністів. В першу чергу – це скасування кріпосного права, проведення урядом економічних реформ, розвиток промислового виробництва, залізничного транспорту, товарного землеробства, зростання міст. Усі ці фактори збільшували потребу в робочій силі.

Інший, не менш важливий чинник соціально-економічної політики Російської імперії – бажання влади за рахунок колоністів, з одного боку, швидко освоїти цілині та необроблювані землі, а з іншого – модернізувати сільське господарство регіону, відповідно до тогочасних європейських стандартів, збільшити обсяг виробництва сільськогосподарської продукції.

У 1830-1860-х рр. темпи руху колоністів у краї продовжують зростати. Важливу роль в цьому процесі відіграло польське повстання 1830-1831 рр., в якому активну участь взяла поміщиці з Волині. У відповідь російський уряд застосував репресивні заходи і посилив процес русифікації регіону, на противагу домінуючому польському землеволодінню, продовжував стимулювати переселення німців та чехів на територію Волинської губернії.

Наприкінці другої третини XIX ст. міграційний потік на Волинь почали активно доповнювати вихідці з чеських земель. В 1859-1861 рр. чеські переселенці із м. Зелева оселялися між селами Погорілиці і Підгайці Дубенського повіту [4, с. 121].

Незважаючи на русифікацію краю, домінуючі позиції в системі землеволодіння на Волині продовжували займати польські поміщиці. На 1861 р. 94,4% маєтків губернії належало полякам, у них було зосереджено 93,6% кріпаків [8, с. 19].

Хоча темпи соціально-економічного розвитку регіону були досить повільними, гальмувалися феодално-кріпосницькою системою господарювання, але і тут поширювалися товарно-грошові відносини. В 1860 р. на Волині функціонувало 323 підприємства, на яких працювало понад 5 тис. робітників. Вони виготовляли продукції на 2420 тис. крб. на рік [8, с. 7].